

УДК 378.637.016: 78.03 (477)

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ, ЇХНІЙ ВПЛИВ НА МУЗИЧНО-ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ШКОЛЯРІВ

Володимир ЧЕРКАСОВ (Кіровоград)

Постановка проблеми. Прийняття Закону України «Про вищу освіту» висуває принципово нові вимоги до рівня підготовки випускників мистецьких навчальних закладів, до їхньої професійної компетентності, знання психофізіологічних характеристик учнів певного шкільного віку. Сучасний вчитель музичного мистецтва загальноосвітнього навчального закладу повинен знати особливості сприймання дітьми музики різних жанрів, стимулювати індивідуальність художнього мислення учнів, сприяти збагаченню інтелектуальних здібностей, пам'яті та уяви, розвивати почуття і стимулювати відчуття учнів, намагатися концентрувати увагу на музично-художніх образах творів класичної, сучасної та народної музики. За такого підходу опанування знанням психофізіологічних характеристик учнів молодших класів є актуальним і своєчасним.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз джерел педагогічного та мистецького спрямування підтверджує, що вітчизняними та зарубіжними науковцями Е.Б. Абдулліним, Ю.Б. Алієвим, О.О. Апраксиною, Л.Г. Арчажниковою, Л.О. Безбородовою, В.К. Белобородовою, А.Г. Болгарським, Б.А. Бриліним, Л.М. Василенко, Я.М. Вишпінською, О.Я. Гембицькою, Н.П. Гуральник, Д.Б. Кабалецьким, А.В. Козир, Л.О. Куненко, О.В. Лобовою, Л.М. Масол, О.В. Михайличенком, Г.Ю. Ніколаї, О.В. Ніколаєвою, О.М. Олексюк, М.С. Осенневою, В.Ф. Орловим, О.М. Отич, Г.М. Падалкою, Е.П. Печерською, Т.М. Пляченко, І.І. Полубояриною, А.М. Растригіною, О.Є. Ребровою, Т.Й. Рейзенкінд, О.Я. Ростовським, О.П. Рудницькою, Т.Ю. Свистельніковою, Н.А. Сегедою, Т.А. Смирновою, Т.П. Танько, Т.М. Турчин, Л.О. Хлебниковою, Л.В. Школяр, О.П. Щолоковою, Д.Г. Юником різною мірою досліджено та розкрито зміст уроків музики і музичного мистецтва, виявлено їхній вплив на розвиток музично-творчих здібностей молоді. Тематика нашого наукового пошуку значно доповнює дослідження названих авторів, уможливорює усвідомити особливості психофізіологічного розвитку учнів молодших класів.

Формулювання мети та завдань статті. Виходячи із заявленої проблематики, мета статті полягає в обґрунтуванні психофізіологічних характеристик учнів молодших класів та

виявлення їхнього впливу на музично-творчий розвиток школярів.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання:

- обґрунтувати вплив психічних процесів на музично-творчий розвиток учнів молодшого шкільного віку;
- визначити основні форми, музично-педагогічні технології та засоби впливу музичного мистецтва на розвиток індивідуальних здібностей школярів;
- виявити характерні особливості психічних процесів та довести їхній вплив на формування художньо-естетичних якостей учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Учні 1–2 класів – діти віком від 6–7 до 8–9 років. Психологи вважають цей період життя періодом зрілого дитинства. Новим видом діяльності для них є навчання, завдяки якому розгортаються стосунки з дорослими та ровесниками, відбувається формування психічних новоутворень.

З огляду на анатомо-фізіологічні особливості молодшого школяра необхідно пам'ятати: що кістковий апарат відзначається гнучкістю, триває ріст серцевого м'яза, нервовій системі властива висока пластичність [3]. Крім того, добре розвинені органи чуття, спостерігається незначна здатність організму до відносно тривалої художньо-естетичної діяльності.

Зміна способу життя, *перехід від гри до активної музично-творчої діяльності* вимагає від дитини систематичного та обов'язкового виконання багатьох правил, умінь регулювати свою поведінку як під час сприймання музики, гри на музичних інструментах, так і в процесі вокально-хорової роботи. У дітей з'являються нові обов'язки. Це період переходу від сімейного виховання до шкільного навчання і виховання.

Провідною діяльністю молодшого школяра на уроках музичного мистецтва є музично-творча діяльність, яка сприяє розвитку особистості, інтелекту, музичних здібностей, засвоєнню музично-теоретичних знань, оволодінню вміннями й навичками в імпровізації, вокально-хоровій роботі тощо [10]. Зумовлена доступністю й привабливістю музично-творча діяльність складається з певних компонентів, а саме: сприймання музики, вокально-хорового

співу, засвоєння основ музичної грамоти, різних видів імпровізацій, рухів під музику та гри на музичних інструментах.

Усвідомлюючи бажання дітей молодшого шкільного віку до участі в різних видах музикування, учитель повинен зберігати й змішувати *пізнавальний інтерес* школярів послуговуючись як сталими, так і новітніми музично-педагогічними технологіями, пропонувати цікавий для вивчення і засвоєння навчальний матеріал. Пізнавальний інтерес стимулює інтелектуальну спрямованість особистості на пошук нового в конкретних видах музичної діяльності. Для цього використовуються різні музично-педагогічні технології та сучасні методики навчання. Перевага надається тим видам діяльності, які пов'язані з *дидактичними іграми* (розв'язування ребусів і кросвордів, гра на музичних інструментах, виконання пісень з рухами, імпровізації тощо). За допомогою дидактичних ігор діти засвоюють навчальний матеріал значно легше та успішніше. Відбувається набуття музичного досвіду, що сприяє творчому розвитку особистості.

Незаперечним є факт, що *завдання вчителя* полягає в забезпеченні творчого розвитку учнів у процесі оволодіння *закономірностями музичного мистецтва*. Цього можна досягти, стимулюючи дітей до виконання творчих завдань у процесі імпровізації, хорового співу, гри на музичних інструментах. Дбаючи про ефективність розвитку, учитель повинен обґрунтувати зміст творчих завдань, продемонструвати послідовність їхнього виконання, зацікавити учнів і стимулювати засвоєння цих завдань. У процесі творчої діяльності в дітей розвивається уявлення, інтелект, формуються відповідні навички та особистісні якості. Учитель повинен постійно стимулювати музично-творчу діяльність школярів, їхню самостійність й ініціативу. Для цього використовується педагогічно обґрунтована оцінка, схвалення, доброзичливе слово тощо.

Основними новоутвореннями молодшого шкільного віку, завдяки яким психіка дитини досягає необхідного для музично-творчої діяльності рівня розвитку вважаються:

- формування довільності психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення, відчуття, сприймання, уяви, почуття), що виявляється в умінні свідомо ставити цілі та знаходити засоби їхнього досягнення;

- конструювання внутрішнього плану дій у конкретних видах музично-творчої діяльності, що сприяє формуванню в молодших школярів здатності до планування і виконання творчих завдань, розвиває контроль і

самоконтроль, самооцінку в конкретних видах роботи;

- уміння молодшого школяра організовувати музично-творчу діяльність за допомогою самоконтролю, самооцінювання, самоорганізації, усвідомлення мети й способів цієї діяльності;

- починає розвиватися самоаналіз, обґрунтування правильності своїх висловлювань і дій, здатність бачити власні особливості, робити їх предметом аналізу, порівнювати з діями своїх товаришів.

Доречно наголосити на тому, що оптимізація навчально-виховного процесу на уроках музичного мистецтва значною мірою залежить від знання психічних особливостей розвитку дитини, за допомогою яких відбувається становлення особистості (сприймання, мислення, пам'яті, уяви, почуття, відчуття, уваги).

Сприймання. Учні пізнають світ музичного мистецтва за допомогою сприймання. *Музичне сприймання – це відображення у свідомості слухача музичних творів у сукупності їхніх звуків і форм, що діють у певний момент на органи чуття і дають уявлення про цілісний образ музичного твору або явища музичної культури* [10]. Разом з відчуттям сприймання є джерелом знань у музичному мистецтві. Для учнів молодшого шкільного віку характерне *конкретно-образне, ненавмисне (мимовільне) сприймання*. Відтак, шкільна програма містить музичні твори короткі за тривалістю звучання. Доцільно, щоб сприймання творів музичного мистецтва відбувалося в процесі дидактичної гри. Ненавмисне сприймання зумовлюють особливості ігрової діяльності: рухливість, яскравість, розташування, незвичність, інтерес.

Доречно наголосити, що для молодших школярів характерний *синтетичний тип сприймання*, коли музичний твір сприймається цілісно, без занурення в конкретні деталі та нюанси, які створюють цілісну картину або певний музичний образ [9].

Учні краще сприймають музичні твори, які викликають в них інтерес, і намагаються зрозуміти їхню сутність, віднести до певного жанру музичного мистецтва [1]. Саме в цьому віці в дітей пробуджується й розвивається *узагальненість сприймання*. Узагальнити музичний твір вони можуть за допомогою слова й малюнка. Таке сприймання, безперечно, пов'язано з розвитком мислення.

Мислення. У цей період у дітей розвивається *наочно-образне мислення*. Вони мислять поняттями й символікою. Музичні образи в них асоціюються з казковими героями, дійовими особами дитячих мультиплікаційних фільмів. Спостерігається *індивідуальність мислення*, яка впливає на розвиток *мисленнєвої*

діяльності молодшого школяра й стимулює його самовиявлення й самореалізацію в конкретних видах музичної діяльності.

Пам'ять. У процесі музичної діяльності в дітей відбувається накопичення образів, предметів і явищ, які фіксуються в *пам'яті*. Те, що діти побачили й почули на уроках музичного мистецтва, відчули в процесі музично-пластичного інтонування, зберігається передусім в *образній і рухливій пам'яті*. Збагачення музичних вражень відбувається завдяки *мимовільній пам'яті*, яка є генетично успадкованою й не вимагає спеціальних зусиль. Залежно від часу закріплення та зберігання матеріалу нова музична інформація надходить у систему пам'яті молодших школярів через *сенсорну, короткочасну та тривалу пам'ять* [8]. Слушно зазначити, що продуктивність музично-творчого розвитку особистості залежить від засвоєння знань, умінь і навичок в конкретних видах діяльності, тривалістю їхнього зберігання й готовністю до використання в різних видах музичної творчості.

Засвоєння музичної інформації відбувається у свідомості молодших школярів засобом *мимовільного запам'ятовування*. Тож суттєву роль відіграє наявність інтересу до музичної діяльності й емоційне сприймання творів музичного мистецтва. Природно, що пам'ять кожної дитини має індивідуальні особливості, що виявляються у *швидкості, точності, міцності запам'ятовування та готовності до відтворення*. Для учнів 1–2 класів характерна *швидкість і відносно високий рівень точності запам'ятовування*. Вагому роль у цьому процесі відіграє спадковість, з одного боку, і формування зазначеної властивості в процесі музично-творчої діяльності – з другого. При вивченні літературних і музичних текстів зі шкільного пісенного репертуару в дітей формується *словесно-логічна пам'ять*. Вони швидко запам'ятовують мелодію і текст пісні, засвоюють елементарні знання з музичної грамоти, створюють вокальні імпровізації на запропонований віршований рифм.

Уява. *Уява* вважається одним із найважливіших психічних процесів, який стимулює сприймання музики і за образним визначенням А.Енштейна, «є джерелом її еволюції». В основі уяви молодших школярів лежать інтереси, прагнення, потреби та переконання. Уява сприяє розвитку дитячої фантазії. Їхні фантазії пов'язані зі створенням нових образів на основі сприймання, емоцій, відчуття й мислення. Найбільш активно розвивається *емоційна уява*. Отже, при сприйманні творів музичного мистецтва кожен учень буде уявляти образи, які пов'язані з казковими героями, навколишнім середовищем,

а також інтерпретувати їх за допомогою мисленнєвої діяльності й фантазії. Далі вчителю необхідно підтримувати дитячі уяви, які є вагомим чинником розвитку музично-творчих здібностей.

Щоб підтримувати інтерес та стимулювати творче ставлення до музичної діяльності, доцільно розвивати уяву учнів засобом використання різних музично-педагогічних технологій, переключаючи її з одного виду роботи на інший [6]. Будь-яка музична інформація може спричинити бурхливу фантазію та уяву, сприяти виникненню яскравих і різнобарвних образів, позитивних емоцій, спрямованих на захоплену й радісну працю. У цьому віці в дітей розвивається уява, яка має *мимовільний і довільний характер*. В залежності від практичного досвіду уява має *відтворювальний і творчий характер*, що дає можливість створювати нескладні мелодії, використовуючи фантазію інтерпретувати музичний образ. Залежно від типу характеру, особистості дитини, уява може бути *активною і пасивною*.

Для організації продуктивної роботи вчителі намагаються активізувати творчу уяву дітей. Послугуючись новітніми технологіями, пропонують різні за складністю творчі завдання. Молодші школярі не тільки із задоволенням пишуть вірші на заданий рифм, а використовуючи *фантазію та художню уяву* в залежності від емоційного стану та власного досвіду створюють мелодії в мажорному або мінорному ладах [10].

Почуття. *Почуття* являє собою *стійке емоційне ставлення дитини до явищ і творів музичного мистецтва, яке розкриває значення цих процесів відповідно до потреб і мотивів особистості*. Почуття дітей молодшого шкільного віку мають предметний характер (радість, любов, тривога, страх, сум, сором). Об'єктом почуття можуть бути близькі люди, товариші, події життя, музичні явища тощо. Почуття формуються за допомогою *емоцій*, які пов'язані з потребами й мотивами дітей, виникають під впливом дії на нервову систему звукових коливань різної величини. Емоції, отримані від спілкування з музикою, позитивно впливають на сприймання і усвідомлення творів музичного мистецтва. Інколи емоційно невірноважені діти під впливом музики не здатні утримати себе й налаштувати на подальшу навчальну діяльність. Вони імітують звучання музичних інструментів, висловлюють свої почуття за допомогою жестів і рухів.

Варто зазначити, що почуття й емоції стимулюють розвиток *інтересу* дітей до музичної діяльності. Тому не випадково, що в цьому віці вони активно беруть участь у роботі

художніх колективів. Співати в хорі виявляють бажання навіть ті учні, які мають мало розвинені музичні здібності. Участь у колективній музично-творчій діяльності викликає позитивні почуття, надихає на активні дії, робить працю захопливою й радісною.

Відчуття. *Відчуття* є відображенням у мозку дитини окремих властивостей та якостей музичних явищ та образів унаслідок їхнього безпосереднього впливу на органи чуття. На уроках музичного мистецтва за допомогою звуків, музично-ритмічних рухів та музично-пластичного інтонування діти отримують відчуття, які необхідні для подальшого їхнього музично-творчого розвитку. Натомість доводиться спостерігати, коли під час сприймання музичного твору, жвавого за характером, діти починають імітувати гру на музичному інструменті, яку вони відчули або уявили.

Унаслідок впливу на органи чуття творів музичного мистецтва в дітей розвиваються *слухові відчуття*. Загальними властивостями відчуттів є *якість, інтенсивність і тривалість*. Розвиток цих властивостей залежить від цілеспрямованого педагогічного впливу на процес сприймання. Так, *якість відчуттів* зумовлена готовністю суб'єкта до сприймання музичного явища або музичного образу. Інтенсивність відчуття визначається силою впливу музичного твору на органи чуття. Тривалість відчуття залежить від якості емоційного впливу музики на внутрішній стан особистості.

Увага. *Увага* не є психічним процесом, вона являє собою зосередженість особистості на певному об'єкті або явищі [3]. У силу вікових особливостей молодші школярі не можуть тривалий час *зосереджувати* увагу на одному виді музичної діяльності, у них недостатній рівень *концентрації* уваги. Отже, учитель повинен змінювати види роботи, щоб утримувати увагу й активізувати сприймання, пам'ять, мислення, уяву, почуття. Увага може бути *довільною і мимовільною*. В учнів 1–2 класів домінує мимовільна увага, дітьми фіксується те, на чому не акцентується увага.

Відсутність життєвого досвіду й досвіду музичної діяльності не дає змоги сприймати одночасно необхідну кількість інформації, тому *обсяг* уваги в дітей незначний. Спів по нотах сприяє тому, що діти вчаться *розподіляти* увагу дивлячись на дошку й контролюючи чистоту інтонування. За формою організації вирізняють *колективну, групову й індивідуальну* увагу. З увагою пов'язано поняття *уважності й неуважності*. На виявлення цих рис особистості впливає спадковість, навколишнє середовище та вихованість дитини.

Висновки і перспективи подальших розвідок напреду. Таким чином, зважаючи на вищезазначене, необхідно наголосити на тому, що вчителю музичного мистецтва варто знати особливості психічних процесів (сприймання, мислення, пам'яті, уяви, почуття, відчуття, уваги) молодших школярів для того, щоб цілеспрямовано впливати на розвиток індивідуальних музичних здібностей і коригувати музично-творчу діяльність учнів, спрямовану на пізнання закономірностей розвитку музичного мистецтва. Перспективи подальших наукових розвідок уможливають дослідження музичного сприймання, художнього мислення, музичної пам'яті та інших психічних процесів у контексті ознайомлення і виконання музичних творів різних жанрів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апраксина О.А. Методика музикального виховання в школі: Учеб. пособие для студентів пед. ін-тов по спец. № 2119 «Музыка и пение». – М.: Просвещение, 1983. – 224 с., нот. ил.
2. Гадалова І.М. Методика викладання музики у початкових класах: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1994. – 272 с.
3. Загальна психологія. / За загальною редакцією академіка С.Д. Максименка. Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 704 с.
4. Музыка. Програми та поурочні методичні розробки для 1–2 класів загальноосвітніх шкіл. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 56 с.
5. Осеннева М.С., Безбородова Л.А. Методика музикального виховання молодших школярів: Учеб. пособие для студ. нач. фак. педвузов. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 368 с.
6. Печерська Е.П. Уроки музики в початкових класах: Навч. посібник. – Київ: Либідь, 2001. – 272 с.
7. Ростовський О.Я. Методика викладання музики у початковій школі: Навч.-метод. посібник. – 2-е вид., доп. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 216 с.
8. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2009. – 360 с. (Серія «Альма-матер»).
9. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей // Избр. труды: В 2-т. – Т. 1. – М.: Педагогика, 1985. – С. 42–222.
10. Черкасов В.Ф. Теорія і методика музичної освіти: [підручник] / Володимир Черкасов – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – 528 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Черкасов Володимир Федорович – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: становлення і розвиток музично-педагогічної освіти в Україні, професійно-педагогічна підготовка вчителів мистецьких дисциплін, теорія і методика музичної освіти, формування естетичної культури особистості.